

УДК 373.1:371.124.7:376.112.4

СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АСИСТЕНТА ВЧИТЕЛЯ В ІНКЛЮЗИВНІЙ ШКОЛІ

Єжова Т.Є., к. пед. н.

У статті визначено структуру та обґрунтовано зміст діяльності асистента вчителя інклюзивної школи.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта, асистент вчителя.

В статье определена структура и обосновано содержание деятельности ассистента учителя инклюзивной школы.

Ключевые слова: дети с особыми образовательными потребностями, инклюзивное образование, ассистент учителя.

The structure and the content of activity of a teacher assistant of inclusive school are substantiated and represented in the paper.

Keywords: children with special needs, inclusive school, teacher assistant/

Інклюзивна освіта є одним з можливих засобів успішної соціалізації й інтеграції «особливих» дітей у суспільство, тому проблеми інклюзивної освіти дедалі привертають все більшу увагу дослідників. Специфіка організації інклюзивної освіти дітей з обмеженими можливостями й ступінь її ефективності представлені в дослідженнях багатьох учених України та Росії: І. Гилевич, В. Жук, Т. Зикової, Б. Мороза, Л. Назарової, О. Таранченко, Л. Тигранової, Н. Шматко (інклюзія дітей з порушеннями слуху), Л. Волкової, І. Грачової, Е. Данілавічюте, Л. Лопатіної, Л. Нечаєвої (інклюзія дітей з порушеннями мовлення), Л. Вавіної, І. Зарубіної, А. Колупаєвої, Л. Плаксіної, В. Ремажевської, Л. Сонцевої (інклюзія дітей з порушеннями зору), Н. Авдєєвої, І. Мамайчук (інклюзія дітей з порушеннями опорно-рухового апарату), М. Моїсєєвої, О. Нікольської, С. Розенблюм, В. Шинкаренко

(інклюзія дітей з розладами аутистичного спектру), І. Бгажнокової, О. Резникової та ін. (інклюзія дітей із розумовою відсталістю легкого ступеня).

Правильно організоване спільне навчання створює умови для набуття кожною дитиною цінного досвіду соціальної взаємодії, включає дітей з особливими освітніми потребами в активну діяльність і спілкування, сприяючи тим самим більш успішному їх розвитку. Важливим є те, що в умовах спільного навчання діти, педагоги і батьки вчаться приймати кожного таким, який він є. Ідея прийняття індивідуальності кожної дитини визначає вимоги до організації інклюзивної освіти на засадах особистісно-орієнтованого спрямування навально-виховного процесу: застосування активних форм навчання; забезпечення дітям свободи вибору; виховання в дітей почуття відповідальності за виконання завдань; розвиток демократичних взаємин в системі «вчитель-учень»; використання видів діяльності, які сприяють згуртуванню дитячого колективу; формування в дітей навичок самостійної роботи; постійне вивчення потреб дітей у навчанні, спілкуванні, самореалізації тощо; розробка та реалізація шляхів задоволення цих потреб (Ш. Амонашвілі, П. Гальперін, В. Давидов, Л. Занков, В. Сухомлинський та ін.).

Отже, інклюзивна освіта створює передумови для формування нового суспільства – гуманного, толерантного, здатного розуміти й приймати кожного. Разом з цим науковці та педагоги-практики визнають, що реалізація спільної форми навчання є непростим педагогічним завданням, а його успішне розв'язання вимагає певної готовності й часу (В. Бондар, Д. Зайцев, В. Засенко, А. Колупаєва, М. Малофеев, В. Синьов, Д. Шамсутдінова, Л. Шипіцина та ін.).

В працях вітчизняних науковців висвітлено соціокультурні засади розвитку інклюзивної освіти та досвід її впровадження в країнах Західної Європи та Північної Америки; обґрунтовано корисність такої форми освіти як для учнів з психофізичними порушеннями, так і для учнів з типовим рівнем розвитку; визначено основні напрями підготовки педагогічних кадрів для інклюзивної школи в системі післядипломної освіти; обґрунтовано організаційно-педагогічні умови запровадження інклюзивного навчання

(Л. Антонюк, С. Альохіна, Л. Гречко, А. Колупаєва, Г. Лабайчук, С. Матвєєва, С. Миронова, Ю. Найда, Л. Савчук, Т. Сак, Н. Слободянюк, Н. Софій та ін.).

Інтенсивно розробляється правова основа запровадження інклюзивної освіти. Так, наказами МОН України затверджено План дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009-2012 роки (№ 855 від 11.09.2009 р.), Концепцію розвитку інклюзивної освіти (№ 912 від 01.10.2010 р.) та Положення про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах (№ 1224 від 09.12.2010 р.), а розпорядженнями КМ України затверджено План заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року (№ 1482-р від 3.12.2009 р.) та Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах (№ 872 від 15.08.2011 р.).

Останніми двома документами, зокрема, передбачено введення в інклюзивні школи посади асистента вчителя, на якого покладається завдання адаптації навчальних матеріалів з урахуванням потреб дітей з особливостями психофізичного розвитку [2; 3]. Аналіз наукових праць з питань організації інклюзивного навчання показав, що питання методичного забезпечення діяльності асистента вчителя значною мірою залишилося поза увагою дослідників.

Метою даної статті є визначення структури та обґрунтування змісту діяльності асистента вчителя інклюзивної школи.

Специфіка педагогічної діяльності, як і будь-який іншої, проявляється на рівні об'єкта, предмета, мети, засобів та кінцевого результату. Уточнимо значення цих характеристик щодо діяльності асистента вчителя.

Об'єктом діяльності асистента вчителя є процес особистісного розвитку «особливої» дитини, а предметом – загальні та специфічні закономірності й тенденції цього процесу. Метою діяльності асистента вчителя є організація навчально-пізнавальної діяльності дітей з особливими потребами. Для реалізації зазначеної мети асистент вчителя має вивчати й аналізувати динаміку

розвитку дітей; визначати зміст, форми і методи роботи з дитиною на уроці; надавати дітям необхідну корекційно-педагогічну допомогу; консультивати батьків «особливих» дітей з питань організації занять з дитиною вдома. До засобів діяльності асистента вчителя логічно віднести як загальнопедагогічні методи й прийоми навчання та виховання дітей, так і специфічні, спрямовані на корекцію та компенсацію наявних в дитини порушень. Результатом педагогічної діяльності асистента вчителя має бути адаптованість дитини до умов школи, максимально можливе підвищення рівня її активності, самостійності та здатності брати участь у колективних видах роботи, успішне засвоєння навчальної програми (у випадку нормального інтелектуального розвитку), і, як наслідок, дійсна інтегрованість дитини у середовище однолітків.

Очевидно, що діяльність асистента вчителя має ті ж складові (діагностичну, орієнтаційно-прогностичну, конструктивно-проектувальну, організаторську, інформаційно-пояснювальну, комунікативно-стимулюючу, аналітико-оцінювальну, дослідницько-творчу), що й діяльність самого вчителя [4, с. 277-280]. Оскільки асистент вчителя працює з дітьми, які мають порушення психофізичного розвитку, його діяльність має ще й корекційну складову (Л. Аксьонова, С. Миронова, Н. Назарова, В. Синьов та ін.).

Розглянемо зміст педагогічної діяльності асистента вчителя в інклюзивному класі та окреслимо вимоги, що цим змістом обумовлюються.

Діагностична діяльність пов'язана з вивченням учнів і визначенням рівня їхнього розвитку. Перш за все педагог (в даному випадку – це асистент вчителя) має з'ясувати тип, характер і структуру наявного в дитини порушення, виявити пов'язані з ним вторинні відхилення, зрозуміти, чим зумовлені ті чи інші утруднення в навчанні. Необхідно звернути увагу на здатність дитини самостійно виконувати запропоновані завдання, використовувати допомогу, вміння переносити засвоєний спосіб дій на розв'язання подібних завдань, розуміння дитиною інструкції, здатність утримувати інструкцію в пам'яті під час роботи, здатність дотримуватися наміченого плану дій. Важливо відмітити, чи виявляє дитина інтерес до виконання завдання і наскільки цей інтерес

стійкий, чи прагне дитина довести роботу до кінця, чи вміє адекватно оцінювати результати своєї діяльності, як реагує на похвалу та зауваження (С. Забрамна, І. Левченко, В. Лубовський, І. Мамайчук, М. Певзнер та ін.).

Асистент вчителя повинен уміти вести постійне спостереження за особливостями розумового, сенсорного та сенсомоторного розвитку дитини, формуванням просторово-часової орієнтації, відповідних віку загальноінтелектуальних умінь, формуванням різнобічних уявлень про навколишні предмети та явища, збагаченням словника, розвитком зв'язного мовлення, формуванням необхідних для засвоєння програмного матеріалу вмінь і навичок.

Орієнтаційно-прогностична діяльність полягає у визначенні конкретних цілей і завдань роботи з дитиною відповідно до результатів діагностики, а також у прогнозуванні результатів цієї роботи. Цілі, завдання та результати їх виконання фіксуються усіма фахівцями, які працюють з дитиною, в її індивідуальному навчальному плані. Асистент учителя узгоджує завдання своєї роботи з дитиною із вчителями, які працюють в даному класі, та із вчителем-дефектологом.

Конструктивно-проектувальна діяльність полягає у плануванні змісту та доборі форм роботи з дитиною на уроці, тобто у створенні умов для засвоєння дитиною навчальних програм з урахуванням специфіки її порушення, вікових та індивідуальних особливостей. Асистент вчителя забезпечує відповідність характеру навчального навантаження й темпу навчальної діяльності на уроці навчальним можливостям дітей з особливими освітніми потребами. Варто підкреслити, що засвоєння навчального матеріалу без спеціальної педагогічної допомоги для багатьох таких дітей є малоефективним. Необхідну допомогу асистент вчителя надає «особливим» учням шляхом адаптації навчального матеріалу до їхніх потреб та можливостей: заміною завдання аналогічним, але простішим за змістом; зменшенням обсягу інформації, при збереженні основних понять і визначень; алгоритмізацією завдання; чітким і лаконічним поданням інформації, наданням переваги найбільш уживаним словам;

структуруванням інформації; ілюстрації інформації доступними прикладами з повсякденного життя. Доцільним є складання опорних схем – оформлених у вигляді таблиць, комплектів карток, креслень, малюнків тощо ключових моментів теми. Від традиційної наочності вони відрізняються тим, що є опорами думки, опорами дії. Робота з опорними схемами сприяє розвитку в дітей логічного мислення, асоціативної пам'яті, фантазії, кращому розумінню, запам'ятовуванню й відтворенню інформації (В. Шаталов). Опорні схеми для дітей з особливими освітніми потребами може розробляти як асистент учителя (наприклад, для демонстрації під час викладення нового матеріалу), так і самі діти (наприклад, в процесі самостійної роботи над текстом; для допомоги собі під час відповіді тощо).

Зазначимо, що в умовах інклюзивної школи методи роботи з дітьми з особливими потребами значною мірою мають бути наближені до тих, які використовують в спеціальній школі. У цьому випадку навчання буде доступним дітям і найбільш успішним. Так, у роботі з дітьми важливою є організація їх активної практичної діяльності. Вербальне або засноване тільки на зоровому пасивному сприйманні навчання є неприйнятним для таких дітей. Особливо неприпустимим є навчання на завищеному матеріалі, без необхідного його осмислення методом багаторазового повторення; навчання з опорою тільки на слово, розраховане на механічне запам'ятовування; використання методу «питання-відповідь» без опори на наочність, на практичний досвід дітей, на їх наочно-дієве та наочно-образне мислення. Наявність у дітей виражених проблем рухового характеру роблять необхідним використання дій за наслідуванням та спільних дій дитини й дорослого, ретельний відбір дій, включених в ігри та вправи, продумування змісту спільної діяльності дітей із різними руховими можливостями. Різний стан мовленнєвих можливостей дітей вимагає чіткого планування співвідношення вербальних і невербальних засобів спілкування з ними. У роботі з дітьми із мінімальними мовленнєвими можливостями знижується кількість вербальних завдань і збільшується кількість ілюстративного матеріалу; вказуючи на нього, діти можуть

продемонструвати розуміння або нерозуміння завдання. Діти з відставанням в інтелектуальному розвитку часто потребують додаткового пояснення змісту завдання. Мовний матеріал, окремі види вправ та ігор варто спростити, виділити кілька етапів роботи над ними.

Необхідно здійснювати контроль за самопочуттям і настроєм дітей, дозувати зорове, фізичне та розумове навантаження, усувати сильні звукові та інші подразники.

Корекційна діяльність асистента вчителя спрямована на виправлення або послаблення педагогічними засобами вторинних відхилень розвитку дитини, створення на уроці умов, які враховують можливості та специфіку розвитку «особливих» дітей шляхом адаптації загальноосвітніх методик, а також шляхом використання спеціальних методів, прийомів та засобів навчання. Зауважимо на необхідність врахування в процесі корекційної діяльності важливого принципу єдності діагностики та корекції, який відображає цілісність надання дитині допомоги в умовах навчально-реабілітаційного процесу. Реалізація індивідуального навчального плану вимагає постійного контролю динаміки змін особистості дитини, її поведінки, діяльності, емоційних станів, почуттів і переживань. Такий контроль дозволяє вносити необхідні корективи до індивідуального навчального плану, вчасно змінювати та доповнювати методи роботи з дитиною й засоби педагогічного впливу.

Організаторська діяльність асистента вчителя полягає у залученні «особливої» дитини до запланованої роботи на уроці та стимулюванні її активності. Важливим при цьому є уміння створювати для дитини ситуацію успіху, що досягається наданням дитині можливості виконати завдання, яке їй вдається, та заохоченням навіть найменших її досягнень. Але щоб не відбулося пересичення похвалою, зберігалася її цінність, бажано послабити похвалу за добре засвоєні знання й уміння, та перенести увагу на те, що опановується дитиною в даний момент.

Робоче місце дитини асистент вчителя організовує таким чином, щоб воно було максимально зручним для неї. Всі необхідні речі мають бути

розташовані так, щоб до них було легко дотягтися (при фізичних обмеженнях), або швидше запам'ятати порядок дій з ними (при інтелектуальному недорозвиненні). Не можна перевантажувати простір великою кількістю предметів, що не стосуються теми уроку – це відволікає увагу й утруднює координацію рухів. Потрібно мати на увазі, що багато дрібниць, які не мають істотного значення для звичайних дітей, можуть виявитися критичними при навчанні дитини з нерозвинутою моторикою, з сенсорними порушеннями, з труднощами довільного зосередження, з проблемами організації цілеспрямованої поведінки тощо.

Інформаційно-пояснювальна діяльність ґрунтується на тому, що педагог для дитини є не лише організатором навчально-виховного процесу, але й джерелом різнопланової інформації. Від того, як учитель володіє навчальним матеріалом, залежить якість, змістовність, логічна стрункість, насиченість яскравими деталями й фактами його пояснення. А від того, наскільки асистент учителя вміє добирати оптимальні засоби, методи й прийоми для керівництва навчально-пізнавальною діяльністю «особливої» дитини з урахуванням структури її порушення, залежить ефективність надання їй педагогічної допомоги в процесі навчання.

Про навчальні досягнення дитини асистент вчителя систематично інформує її батьків, та одночасно надає їм рекомендації щодо роботи з дитиною вдома. Також асистент вчителя консультує педагогів, які працюють в даному класі, з питань індивідуалізації процесу навчання й виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку.

Комунікативно-стимулююча діяльність пов'язана з великим впливом педагога на дитину, що досягається умінням встановлювати й підтримувати доброзичливі взаємини, особистою привабливістю, моральною культурою. Ця діяльність містить у собі прояв любові до дітей, теплоту й турботу про них, що в сукупності характеризує стиль гуманних взаємин педагога з дітьми в самому широкому розумінні. У взаєминах з дітьми важливо створювати атмосферу доброзичливості й дружелюбності. Для того, щоб дитина довіряла дорослому,

була зацікавлена у спілкуванні з ним, хотіла брати участь у спільній діяльності, вона має відчувати готовність дорослого зрозуміти й прийняти її.

Для асистента вчителя важливим є встановлення довірчих стосунків з «особливою» дитиною, допомога їй, по можливості, в усвідомленні своєї проблеми і спонукання до її розв'язання. Важливо допомогти дитині набути впевненості в тім, що вона впорається із запропонованим завданням. Варто пам'ятати, що одні слова й фрази дорослих підтримують дитину («Я впевнений, що ти все зробиш добре», «У тебе вже добре виходить», «Ще трішечки, й ти це зробиш» тощо), а інші – руйнують її віру в себе («Ти міг би зробити це набагато краще», «Ти зовсім не стараєшся», «Я думала, ти впораєшся» тощо).

Сутність аналітико-оцінювальної діяльності полягає в постійному аналізі асистентом учителя ходу й результатів навчання та виявленні в них позитивних сторін і недоліків; порівнянні досягнутих результатів з поставленими завданнями; внесенні необхідних корективів у планування роботи з дитиною та засоби надання їй педагогічної допомоги. По можливості до такого аналізу потрібно залучити й дитину.

Ознаками того, що дитині потрібна педагогічна допомога, може бути наступне: дитина не задає питань щодо отриманої інформації, вона малоактивна й часто відволікається; не реагує на успіхи та невдачі, не може оцінити своєї роботи, не контролює себе; не може пояснити мету виконуваного нею завдання, не може перевірити хід роботи й отриманий результат; не може визначити, у чому полягають її утруднення, намітити план виконання завдання та виконати завдання самостійно.

Г. Кумаріна виділяє три види педагогічної допомоги: стимулюючу (допомога дитині включитися в роботу або знайти помилки у виконаній роботі), спрямовуючу (допомога дитині у визначенні засобів та способів діяльності) та навчальну (безпосередній показ дитині шляхів виконання завдання) [1, с. 158-161]. При наданні дитині допомоги можуть використовуватися наступні методи та прийоми: заохочення, стимулювання подальших дій; навідні питання або критичні зауваження; підказка, порада діяти певним способом; демонстрація дії

та прохання повторити її самостійно; навчання тому, як потрібно виконувати завдання. У загальній педагогіці розрізняють фронтальну (звернену до всього класу) та індивідуальну (призначену конкретній дитині) допомогу. Очевидно, що в умовах інклюзивного навчання асистент вчителя під час уроку надаватиме індивідуальну допомогу учням з порушенням психофізичного розвитку.

Зауважимо, що допомога дитині з особливими освітніми потребами надається асистентом вчителя доти, доки дитина її потребує. Зусилля асистента вчителя мають бути спрямовані на надання дитині допомоги в оволодінні навчальними вміннями й навичками, способами навчальної діяльності, системою навчальних дій тощо. Позитивним результатом роботи може вважатися той момент, коли ступінь самостійності дитини зростає. Проте результат завжди є індивідуальним і в кожному конкретному випадку залежить від потенційних можливостей дитини, які розвиваються в процесі виховання й навчання. Так, у початковій школі постійна допомога асистента вчителя необхідна практично всім дітям з особливими освітніми потребами. У середніх і старших класах така допомога є бажаною для більшості дітей, але вона може надаватися не постійно, а лише з появою в дитини проблем у засвоєнні навчальної програми. Інтенсивність і тривалість допомоги може варіюватися залежно від індивідуальних особливостей дитини.

Елементи дослідницько-творчої діяльності є в роботі кожного вдумливого педагога. Ця діяльність ґрунтується на вмінні вивчати психолого-педагогічну літературу; ставити в ході педагогічного процесу прості експерименти для визначення порівняльної ефективності застосованих методик; формулювати проблемні питання та шукати шляхи їх розв'язання; застосовувати нестандартні прийоми й методи навчання; передбачати й оптимально вирішувати проблемні ситуації шкільного життя; проектувати розвиток особистості дитини та створювати умови для її самовираження у різних видах навчальної і позакласної діяльності (Ю. Азаров, Р. Вайнола, І. Зязюн, Л. Лузіна, Н. Ничкало, С. Сисоева та ін.).

Усе викладене дає підставу для наступних висновків. Педагогічна діяльність асистента вчителя є невід'ємною частиною навчального процесу інклюзивної школи. Ця діяльність розглядається як особливим чином організований процес, що реалізується з дітьми з особливими освітніми потребами, спрямований на створення необхідних умов для їхнього особистісного розвитку та адекватної інтеграції у середовище однолітків. Моделюючи діяльність з дітьми, асистент вчителя має усвідомлювати її сутність, уявляти її місце в єдиному навчально-реабілітаційному процесі, ефективно планувати й прогнозувати її результати, адекватно оцінюючи можливості дитини.

Вважаємо, що подальших досліджень потребують методики організації взаємодії в системі «вчитель – асистент вчителя – дитина з особливими потребами».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коррекционная педагогика в начальном образовании : учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / [Г. Ф. Кумарина, М. Э. Вайнер, Ю. Н. Вьюнкова и др.]; под ред. Г. Ф. Кумариной. – М.: Изд. центр «Академия», 2003. – 320 с.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 р. № 872 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=872-2011-%EF>
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1482-р «Про затвердження Плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних на період до 2012 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1482-2009-%F0>
4. Харламов И. Ф. Педагогика : учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по пед. спец. / И. Ф. Харламов. – М. : Гардарики, 1999. – 516 с.